
Csécsey Imre

ADY ÉS JÁSZI KORA

(Részlet)

A Barcsay utcai gimnázium, mindent összevéve, jó iskola volt.

Tanáraink között csak néhány kiváló akadt ugyan, de ezek közül Sebestyén Károly egy-maga is annyit adott nekünk, hogy észre sem vettük, mily keveset kapunk a sok közepestől. Viszont egészen rossz tanárunk is alig volt; olyan pedig, akire csak megvetéssel lehetne emlékezni, egy sem. Kivéve az én hitoktatómat az első osztályban, s később egy zsidó vallástanárt, akiről majd szólok még. De ezek voltaképpen nem tartoztak a mi iskolánkhoz.

A közepeseket untuk, a leggyöngébbeket inkább szerettük, és persze titokban mind-egyiket kigúnyoltuk, még a legjobbkat is.

Rendszerint volt a tanári karban néhány igazi, hivatalosan fémjelzett szaktudós is. Az én időmben is három: egy botanikus, egy történettudós és egy irodalomtörténész. Ezeket untuk a legjobban, és ma is úgy érzem, joggal.

A természetrajzot Simonkay Lajos bácsi tanította. Töpörödött kis öreg volt, őszeskopasz, vörös orrú, majdnem mindig pityókás, de még ha józan volt, akkor is alig értettük a motyogását. Szerencsére eléggé süket is volt, zavartalanul fecseghettünk az órái alatt. Csak a kukorékolást hallotta meg; ilyenkor beírta az osztálykönyvbe, hogy ez vagy az a gyerek „idétlen hangokat hallat”. Mindig ezzel a szöveggel; végül is visszafordítottuk rá a szót, és magunk közt csak így neveztük: Idétlen tanár úr.

Gonoszak voltunk persze, mert valójában igen kedves kis aggastyán volt (legalább hetvenévesnek képzeltük, pedig amikor minket tanított, alig múlt még ötven). Alkoholistakedélye szélsőségek közt hullámozott, de ritkán kiabált, akkor is csak úgy a levegőbe. Viszont szeretett mosolyogni saját élcein, amelyeket sohasem értettünk, sőt néha boros jókedvében minden ok nélkül hahotázott is, mi persze kórusban vele. Ötvenkilenc éves korában halt meg; ha jól tudom, delíriumban. Akkor hatodikosok voltunk, már régóta nem tanított minket. Temetésén igyekeztünk igazi könnyeket kisajtolni a szemünkből; nem ment, de valami büntudat csakugyan maradt bennünk. Akkor jöttünk csak rá, hogy bár rossz tanár, de jó ember volt. Gondolom, egyikünk sem tanult tőle semmit; legalábbis jómagam máig is járatlan maradtam a természetrajzban. Feleleteinkkel sohasem volt megelégedve, mégsem buktattam meg senkit. Félév meg év végén mindenik gyereknek olyan osztályzatot adott, amilyent átlagosan a többi tárgyból kapott: a jeles rendűeknek jelest, a jóknak és többnyire még az elégségeseknek is jót. Így kaptam én is mindig jelest, pedig rendszerint csak az óra előtt futottam át a könyvből az aznapi leckét.

A könyvnek egyébként alig vettük hasznát, mert azt a gimnázium másik tanára, Sztérényi Hugó írta, akivel ő hadilábon állott. Ez, szegény, nemsokára megbolondult; Simonkay megérte még ezt az örömet. Folyton azt magyarázta, hogy ez meg ez nem úgy van, ahogyan Sztérényi tanár úr írja, hanem így meg amúgy, egészen másképpen. Hogy hogyan van hát igazában, azt sohasem tudtuk meg, de ez a módszer minden-

esetre jó volt arra, hogy még kevésbé érdekeljen bennünket az olyan tudomány, amelyben ilyen viták lehetségesek. A matematikában nincs vita. Erről persze Simonkay nem tehetett; valószínűnek tartom, hogy mindenben neki volt igaza. Nagy tudású botanikus hírében állott, több tanulmánya jelent meg, és valamilyen fölfedezéséért – máig sem tudom, milyenért – egyetemi magántanárságot kapott. Bizonyos, hogy megérdemelte. De még bizonyosabb, hogy nekünk, tanítványainak, mindebből semmi hasznunk sem volt. Tudománya idegen maradt számunkra, s őt magát mint tanárt semmi be sem vettük.

Bűntudatom ellenére ma is úgy vélem, hogy gyerekösztönünk helyes volt. A középiszkolai tanár ne tudós legyen, hanem mindenekelőtt ember. Mint a közvetlen és puritán Kovalovszky János, mint a szellemes és úriás, csak kissé megalkuvó Dénes Lajos, vagy mint Héber Bernát, aki egy középkori szerzetes szenvedélyével élt hivatásának. Ha pedig sokat tud, akkor tudjon mindent, amit és amennyire tudhatunk; ne szaktudós legyen, hanem polihisztor, mint Sebestyén, s akkor is elsősorban ember, mint ugyancsak ő.

Egyik ősről, aki a tizenharmadik században a sárospataki kollégium rektora volt, följegyezték, hogy negyven különböző tantárgyat adott elő. Kicsit sok egy embernek; érthető hát, hogy a tudomány e negyven ága közül egyikben sem maradt utána önálló alkotás. Talán kár, mert ha ezt a rengeteg energiát egy térre összpontosítja, alighanem mint szaktudós is vitte volna valamire. Az aszkétaság egy fajtája volt ez: egyéni siker helyett a közműveltséget szolgálta. De ezt aztán teljes sikerrel. Magyarországon ő tanított először tudományos földrajzot; csillagászati meg fizikai műszereket, földgömböt, jó térképeket hozatott külföldről, mert itthon ilyesmi akkor még nem készült. Descartes filozófiáját is magyar katedráról ő tanította legelsőként. Tanítványai rajongtak érte, és sok kiváló közéleti ember került ki a keze alól. Tragikus sorsáról másutt írtam; itt csak annyit még, hogy például ilyen az eszményi tanár.

Simonkayn kívül Angyal Dávid és Váczy János is elismert tudósok voltak. Tanítani egyik sem tudott; titokban lenéztük és kinevettük őket, mint furcsa különcöket, akik a maguk zárt világában élnek, és hozzánk, gyerekekhez, semmi igazi közülük sincs. Nem kétséges, hogy ezekhez a derék emberekhez is igazágtalanok voltunk, de erről nemcsak mi tehetünk, hanem ők is. Ennek az lett a hátránya, hogy azt a két rokon tudományt sem vettük komolyan, amelyet ők tanítottak. Ámbár – nem tudom – talán ebben is nagyrészt igazunk volt. Ahogyan tanították, úgy minden bizonnal semmit sem ért. De kérdés, hogy ahogyan mint tudósok művelték, úgy is ért-e valami sokat.

Gimnáziumi éveim alatt valamennyi tantárgy közül mindvégig a történelem érdekelt a legkevésbé. Szerettem a mitológiát; ez igazi mese, míg a történelem, úgy érzem, hamis valóság. Amint nekünk tanították, csakugyan az volt. Pedig mennyire vonzhatná az érni kezdő elmét a közös élet folyamatosága, a rejtelmes múlt, amely már nincs, és mégis van, mert belőle nőtt a jelen. De hogy megérthessük, hogyan nőtt belőle, mi maradt eleven erő és mi tűnt el a múltból és miért, mi volt benne jó és mi rossz, ahhoz előbb a jelent kellett volna ismernünk, hazánk, népünk, államunk mai tényeit. Minderről azonban semmi érdemlegeset nem hallottunk. Megtanultuk, hány megyéje van az országnak, de nem tudtuk, hány lakosnak van választójoga. Azt sem, mire való az országgyűlés meg a kormány, kiknek az akarata érvényesül az országban, s legkevésbé azt, miből élünk és hogyan. Ilyen kérdések persze fel sem merültek bennünk, hiszen ezeknek a fogalmaknak az értelmét nem ismertük, s még arról is, hogy a családon, az ötödik bé-n és a „Barcsayn” túl valami nagyobb közösségbe is beletartozunk, amit hazánknak nevezünk, csak egészen ködös képzeleteink voltak. A haza jelene nem tantárgy, hanem politika, annak pedig az iskolában nincs helye; ez volt a közfelfogás.

De így a haza múltja csak valami álomképnek tűnt. Úgy éreztük, a történelem a térnek és az időnek valami más dimenziójában folyik, mint az életünk.

A történelem tanításának nem is az volt a célja, hogy megismertessék velünk a múlt valóságait, hanem hogy jó hazafiakká neveljenek minket. És még ha csakugyan ez lett volna a cél! De valójában nem jó hazafiakat, csak jó alattvalókat akartak nevelni belőlünk, a fennálló rend hű támaszait. Legyünk büszkék arra, hogy magyarok vagyunk, de ezzel elégedjünk is meg, semmi többet ne akarjunk és ne is kérdezzünk. A haza múltja csupa dicsőség, lelkesedjünk érte. Nagy Lajos király idejében nagyhatalom voltunk, „*Magyar tenger vizében hunyt el Észak, Kelet, Dél hulló csillaga*”. Milyen szépen cseng ez a verses szólam; csakugyan lelkesen szavaltuk, habár a lényegét nem értettük. Nincs is neki; üres. Mint a többi is, mind. De akkor azt hittük, hogy értjük. Úgy képzeljük, kissé bizonytalanul és némi kétséggel ugyan, hogy a különböző országok, amelyeknek koronáját ez a nagy királyunk dicsőséges háborúival megszerezte, együttvéve alkották az igazi nagy magyar hazát, s népeik is természetesen mind színmagyarok voltak. Ám-bár akkor miért kellett még külön meghódítani őket? Talán kezdetben nem voltak magyarok, de mindnyájan nyomban azzá lettek, amint hazájukat dicső királyunk leigázta. Vagy az is lehet, hogy idegenek voltak és maradtak is, de hát épp ez a dicsőség, hogy a mi uralmunk alá kényszerítettük őket.

Királyok, nagyurak, háborúk – ezekről hallottunk csak, ez a történelem. Csupa harc a hataloméért; voltaképpen csak államok története. Hogy nép is volt és van, s hogy a hatalom másik oldala a szolgaság, arról nem tudtunk. Csak Hunyadi Mátyásról hallottuk, hogy pártját fogta a népnek az urak ellenében, akik akkor kivételesen rosszak voltak. Nemsokára azonban megjavultak, mikor megvédték a hazát Dózsától, hogy utána odaveszítsék a töröknek – ami természetesen ezektől az előzményektől független, pusztá szerencsétlenség volt.

A legzavarosabb az volt, amit a szabadságharcról tanultunk. Jobbágyfelszabadítás, népképviselő, sajtószabadság, állami függetlenség – senki sem magyarázta meg nekünk ezeknek a fogalmaknak az értelmét, s még kevésbé azt, hogyan függnek össze egymással. De negyvennyolcért csakugyan lelkesedtünk, mert harc volt, s a szabadságért vívták, amiről ugyan szintén nem tudtuk, mit jelent valójában, mi mindent és hányfélét, de gyerekszívünk megérezte, hogy ez a szó szent, és őszintén hevültünk érte. Tanáraink csak arra ügyeltek, hogy túl ne hevüljünk. Mert ez már kényes tárgy volt, aggasztóan közeli kapcsolatban a politikával. Kossuth emléke még eleven volt, s negyvennyolc-negyvenkilenc következményei, meg nem valósult céljai és le nem vont tanulságai az akkori jelenbe is beleszőődtek.

Ezért a szabadságharcot úgy állították eléink, mint egy hősi színjátékot, amelyet egyszer valamikor a valóságban is végigjátszottak igazi hősök és statisztikaként a nép, igazi vérrel és igazi hittel, mi pedig most páholyból nézzük végig. Szép tragédia, szabad lelkesedni és borongani rajta, aztán hazamegyünk ebédelni. Az esztétikai hatás kedvéért persze jórészt át is kellett költeni a darabot, egyes tényeket kihagyni, kényes kérdéseken ügyesen átsiklani. Hogy például a horvátok, románok, szerbek miért haragudtak ránk, Bécs hogyan tudta őket harcra ingerelni ellenünk, arról semmi kézzelfoghatót nem mondtak nekünk. Gonoszak voltak, gyűlöltek minket, ennyi elég. S ezért nekünk az a kötelességünk, hogy visszagyűljük őket, ma is még; magyarságunknak és hazafiságunknak ez az egyik leglényegesebb alkotóeleme.

De hát a király, Ferenc József? Hiszen ő volt a főellenség! Ha a jó hazafinak mindenestre gyűlölnie kell valakit, nem őt kell-e legelső sorban? Viszont a jó alattvalónak az a kötelessége, hogy szeresse jó királyát. Hogyan lehet hát összeegyeztetni a hazafi-

ságot a lojalitással? Az iskolai történettanítás tagadhatatlanul szellemes módot eszelt ki erre. Egyszerűen kettévágta Ferenc József személyét. Volt hajdan egy ilyen nevű gonosz zsarnok, aki a cár segítségével leverte a szabadságharcot, kivégeztette Batthyányt, az aradi tizenhármát és még sok jó hazafit; most ellenben van egy jó és bölcs törvényes öreg királyunk, akit történetesen ugyanígy hívnak, de akinek „kedvelt népe” vagyunk (mily boldogság!), és aki éppolyan igazi magyar király, akárcsak Szent István vagy Mátyás. Rendszerint azt is hozzátették, hogy az a régi Ferenc József, aki egyébként nem is volt koronás magyar király, csak osztrák császár, nem is tehetett arról, amit tett: ifjú volt és bohó, s rossz tanácsadói készítették a rosszra.

Mindezt természetesen bevettük, magam is szajkóztam, s csak homályosan sejtettem, hogy ez és sok egyéb, talán minden, amit a történelemórákon tanultunk, hazugság vagy ostobaság, vagy mind a kettő egyszerre. Ezért nem vettem soha komolyan a történelmet, alig is tanultam; ha csak lehetett, csaltam, és bár mindig megkaptam a jelest, sohasem érdemeltem meg.

Angyal Dávid csak egy évig tanított bennünket történelemre, a negyedik osztályban; a következő évben kinevezték egyetemi rendes tanárrá. Kétségtelenül megérdemelte; szorgalmas tudós volt, sok mindent felkutatott, összegyűjtött, rendszerezett, kommentált; később az ifjú Ferenc Józsefről is egész könyvet írt, amely bizonyára igen érdekes. Halkan, egyhangúan, magas színvonalon magyarázott, nyilván már az egyetemi előadásokra edzette magát. Az óra elteltével már egyetlen szavára sem emlékeztem. Általában mást mondott, mint ami a könyvben volt, de nem ragaszkodott a saját felfogásához; megelégedett azzal is, ha a könyv szerint feleltünk. Különben sem volt szigorú ember, aránylag kényelmesen fecseghettünk az óráján. Csak egyszer haragudott meg, amikor túlságosan zajongtunk, és panaszt tett osztályfőnökünknel. Sebestyén keményen lehordta az egész osztályt. Örülnünk kellene, mondta, hogy ettől a kiváló tudóstól tanulhatunk, aki középiskolai tanárságának utolsó esztendejét épp nekünk szenteli. Erre magunkba szálltunk, többé nem fecsegtünk az óráin, hanem csöndben olvastuk Nick Carter izgalmas detektívtörténeteit. És csakugyan örültünk, hogy ő tanít minket, de nem azért, mert kiváló tudós volt, hanem mert nála lehetett a legkönnyebben csalni.

Tudós lévén, rendszeres elme volt, nem holmi kapkodó intuicionista. Nem találomra hívta fel a gyerekeket felelésre, mint a legtöbb tanár legalábbis az év elején, hanem egy pontos, bár igen egyszerű számtani szabály alapján. Ennek a titkára, úgy emlékszem, a tavalyi nyolcadikosok jöttek rá, és örökbe hagyták nekünk is. A noteszében mindegyik gyerek neve mellé odaírta, hogy hányadik a névsorban. Persze mi is tudtuk mindnyájan a magunk sorszámát. Azt is tudtuk, hogy csak késő ősszel kezd majd felelteni; okos ember addig nem tanul, legföljebb csak aki magoló vagy stréber. Hát november közepén csakugyan elkezdődik a játék. Elsőnek, mondjuk – nem emlékszem már pontosan, de mindegy –, a húszas számú gyereket hívja fel. Semmit sem tud, csak hasalni próbál, valószínűleg szekundát kap, de nem baj: januárig még könnyen kijavíthatja, mert bizonyos, hogy a következő felelései mind igen jól sikerülnek majd. Akkortól fogva ugyanis nemcsak ő, hanem mindnyájan tudtuk, ki mikor kerül sorra. A húszas után tudniillik senki más nem következhetik, mint a harmincegyes, aztán a negyvenkettes és így tovább – mindig a sorban utána jövő tizenegyedik. Ez volt a kulcsszám, csak ezt kellett tudni, hogy mindig jól felelhessünk. Amíg az első gyerek húzza az időt, a következők gyorsan átfutják a leckét, megszervezik a sűgást, és már valami tűrhetőt makognak. Ma a hatvanégyes felel utoljára, és minthogy hatvanhatan vagyunk a népes osztályban, a következő órán a kilences kezd. Ez én vagyok; addig ké-

nyelmesen elkészülök, biztos a jeles. De minthogy elsőnek felelek majd, természetesen csak a lecke elejét tanulom meg, a többit el sem olvasom.

Így ment ez tovább is, az egész éven át. Angyal tanár úr mindig pontosan megtartotta ezt a rendszert, sohasem tévedett. Mi sem. Így szépen elboldogultunk mindnyájan. Egyik tanárunk sem osztogatott annyi jelest meg jót, mint ő. És egyiktől sem tanultunk oly keveset, mint tőle.

A következő évben egy rokonszenves átlagtanár tanította a történelmet. Nála már kénytelenek voltunk valamit tanulni, de szelíd ember volt és elsősorban latin szakos, nem vette túl komolyan ezt a melléktárgyat.

Később Váczy János volt a történettanárunk. Ő volt a harmadik tudós az akkori tanári karban. Angyal kissé zömök, kövéredésre hajló ember volt, barátságos és gyakran szórakozott, volt benne valami bohémság, ruhája is elég hanyagul lógott rajta. Váczy pontosan az ellentéte volt. A közepesnél valamivel alacsonyabb, de arányos termet; mindig fehér ing, magas keménygallér, kétsoros kabátja mindig begombolva; az egész ember csupa rend és zártság. Kis, kerek, őszülő koponya, pirosas, szigorú, mindig merev arc; orrán aranykeretes csíptető vékony lánccal, amelynek másik végét gomblyukába fűzte. Mintha az egész ember korlátok közé lenne szorítva, odaláncolva valami láthatatlan gomblyukhoz, nehogy elrepüljön. Pedig ez a veszély igazán nem fenyegette, mint ahogy csíptetője sem esett le soha az orráról, hanem szilárdan megállt rövidlátó szeme előtt.

Mint tudósnek, tulajdonképpen nem a történelem volt a szakmája, hanem az irodalomtörténet. A történelmet a könyv szerint tanította, legfeljebb hozzámagyarázott valamit, ami persze éppoly érdektelen volt. Talán egyszer láttuk csak nevetni, amikor az egyik gyerek valami különleges számárságot mondott; néha egy-egy torz mosoly is felvillant a csíptető mögött, de általában változatlan maradt az arckifejezése. Nem szidott, de nem is dicsért soha senkit; akár jól, akár rosszul felelt valaki, ugyanazzal a merev képpel írta be noteszébe az osztályzatot. Így hát nála már komolyabban kellett tanulnunk. Meg is tanultunk egy csomó nevet meg évszámot meg szólamot. Egyebet, valami lényegét, nem; és végeredményben az eseményeknek még az a merőben felszíni képe is összefolyt bennünk, amelyet ez a száraz tudós megpróbált elénk tárni. Mintha az utazó csak azt tudná, mi a neve ennek a hegynek, annak a szigetnek, és hány fok alatt fekszik, magát a tájat azonban nem látná: így tanultunk történelmet.

De ez végtére csak unalom volt, elég könnyen kibírtuk. Az igazi gyötrelmem csak akkor szakadt ránc, amikor ugyanez a Váczy János doktor a saját szaktudományára, a magyar irodalomtörténetre tanított bennünket. Ez valóságos csapás volt; engem szerencsére csak egy évig sújtott. De nem szakítom meg az időrendet; ez később volt, a hetedik osztályban, majd akkor beszélék róla. Itt csak annyit: még nagyobb szerencse volt, rám és mindnyájunkra, hogy az eleven magyar irodalomba nem ő vezetett be minket, hanem Sebestyén, az első osztálytól fogva.

Ez a művelt tanárunk nem volt szaktudós, de többet tudott, mint tíz fémjelzett docens vagy professzor együttvéve. És ami még több: szerette az irodalmat, főleg a költőket, és velünk is meg tudta szerettetni. Benne élt az irodalomban, maga is író volt, elsősorban kritikus. Egyebek között két kitűnő könyve jelent meg a Filozófiai Írók Tárában a görög gondolkodás kezdeteiről és a cinikusokról; Ibsen verses drámáját, a *Peer Gynt*öt ő fordította először magyarra. Sajnos sokat dolgozott, ezért keveset alkotott. Főműve az volt, hogy bennünket és még néhány nemzedéket többé-kevésbé kultúremberré nevelt.

Ő nem a *Halotti beszéddel* kezdte, nem is Tinódival, hanem Vörösmartyval, Kölcseyvel, Arannyal, Petőfivel. Ez is múlt volt, történelem, de még jelen is. Az a magyar irodalom, amely még a mi ifjúkorunkba is belezengett, és hiszem, élő marad mindaddig, amíg ez a nemzet él, csak a múlt századi reformkorral kezdődik. Előtte kevés, Arany után sokáig még kevesebb az, amihez a lelkünknek még igazi köze van. Csak nagy koroknak van nagy költészetük, s a dualizmus kora, bár hosszú, de kicsi volt – mindaddig, míg annak a régi reformkornak szelleme föl nem éledt benne. Szabadság, szerelem, mint Petőfi mondja, és talán a végső titok, Isten is, mint Ady tanúsítja: valóban ezek a líra örök ihletői. Egy kor és költője pedig akkor nagy, és lelke akkor marad élő, ha mindenekelőtt a szabadságért küzdött.

A *Talpra magyarra* még apám tanított meg négyéves koromban. Rossz vers, csak szavalni való, de ma sem tudom még magamban mormolni sem anélkül, hogy valami húr meg ne rezdülne bennem. A szabadságverseket a tanterv persze csak óvatosan adagolta nekünk. Azt például nem is tudtuk, hogy Petőfinek van egy olyan verse is, amelyben a királyok felakasztását javasolja. Ez egyébként nem volt nagy kár; ez a vers még rosszabb, s a módszer, amelyet a költő ajánl, nemcsak barbár, hanem felületes is. Arany mélyebbről fogta meg ezt a témát: a lelkiismeret, nem az erőszak szintjén, s ezért magasabbra is szállt vele. *A walesi bárdok*, úgy érzem, nemcsak fölemelőbb, hanem lázítóbb is, mint Petőfi propagandarefrénje. Olvasókönyvünkben, ha jól emlékszem, ez sem volt benne, Sebestyén azonban könyv nélkül is megtanultatta velünk. Sőt azt sem hallgatta el, hogy Edward angol királyon valójában Ferenc Józsefet kell érteni – persze csak azt az ily nevű „másikat”. És néhányan talán – én mindenesetre – egész életünkre megjegyeztük azt is, amit magyarázatához hozzáfűzött: hogy a szellem sohase hódoljon be az erőszaknak.

A tantervvel általában nem sokat törődött. Gyakran egészen mást és mindig jóval többet tanított, mint amit fentről előírtak. Például – ez is később volt ugyan, de itt mondom el, hogy jobban megvilágítsam ennek az igazi tanárnak a módszerét – a hatodikban, úgy emlékszem, retorikát vagy poétikát kellett volna tanítania. Nem volt kedve, hogy ilyen áltudományok elvont és elavult szabályaival gyötörjön minket, hanem ehelyett végigfuttatott bennünket az egész világirodalmon, Hésziodosztól kezdve Edmond Rostand-ig és Gerhard Hauptmannig. Olvastunk néhány szemelvényt Dante *Poklából*, könyv nélkül is megtanultuk Antonius shakespeare-i gyászbeszédét, sőt De Scudéry kisasszony tizenhetedik századbeli irodalmi szalonjába is bepillantottunk. Tőle tudtuk meg azt is, hogyan kell kiejteni Maeterlinck nevét. Ez persze csak kirándulás volt számunkra ismeretlen szellemi tájakra; alapos műveltségre ezzel még nem tettünk szert, inkább csak neveket és címeket ismertünk meg. De valamennyire mégis megtanultunk legalább tájékozódni az idegenben, és néhányunkban csakugyan kedvet ébresztett, hogy majd közelebbről is megismerjük az európai lelket. És ez jó előkészület lehetett volna arra, hogy nyíltabb szemmel lássuk az épp akkor teljes lendülettel kibontakozó legújabb hazai irodalmat is. Hogy jobban megértsük azokat a különös újfajta költőket-írókat, akik megint egyszer kitérték a kapukat Európa felé, és akikben jórészt ennek az akkori nagyvilágnak forrongó, zavaros, de gazdag és sokszínű lelke formálódott „*új magyar igék*”-ké.

Es végtére a világirodalomba a magyar irodalom is beletartozik, s ha valaha, épp akkor igazán méltó része is volt. Ha magyartanárunk avégből, hogy irodalmi műveltségünket szélesítse, egész az akkori legújabb idegen írókig vezetett el bennünket, aligha mondhatott volna le arról, hogy a legújabb magyarokról is beszéljen, még ha ezzel ta-

lán végképp szét is repesztette volna a hivatalos tanterv kereteit. Lehet, hogy a rá következő évben, ha nem helyezik át a színiakadémiára, hanem továbbra is minket tanít, erre is sort kerített volna.

Lehet – de nem hiszem. Mert erre lett volna már korábban is ok és alkalom, és nem történt meg. Hogy miért nem, azt akkoriban, amikor egyáltalán észrevettem, nem is értettem meg, csak később. Úgy érzem, ez a negatívum is hozzátartozik nemcsak ennek a nagy tanárnak, hanem a kis kornak is szellemi képéhez, és ahhoz is, amiről mindjárt ezután akarok szólni.

A rengeteg vers között, amelyet az első négy osztályban a magyarórákon megismertünk, volt elég sok újabb, sőt egyidejű költő műve is. A miniszteri látókörben ugyan a magyar költészet Arany Jánossal végleg lezárult, de Sebestyén nemcsak tárgyban, időben is túllépte a tantervet: beszélt Reviczky Gyuláról, Vajda Jánosról is. Sőt nem annyira a gyönyörűség, mint inkább a teljesség kedvéért néhány élő kortárstól is olvastunk rímes sorokat, például Kiss Józseftől és még talán három vagy négy kis költőtől, akiknek a nevére is alig emlékszem már, és, gondolom, az irodalomtörténet még kevésbé. Ez lenne a legújabb magyar líra? Úgy látszik, csak ez. Legalábbis Ady Endrének Sebestyén még a nevét sem említette soha, s így mi sem tudtunk róla.

Pedig Ady körül akkor már javában folyt újságokban, folyóiratokban az elkeseredett harc, művelt társaságokban a dilettáns vita. Mi, gyerekek nem olvastunk újságot, ezekről a szócsatákról legföljebb csak fél füllel hallottunk, és természetesen nem figyeltünk fel rájuk. Ő sem tudott volna minderről, azért nem szólt nekünk?

Néhány év múlva meggyőződtem, hogy bár életeleme a klasszicitás volt, kezdettől fogva nagyon is jól ismerte és becsülte Ady, Babits költészetét s az egész új irodalmat. És azt is megértettem, miért nem beszélt mégsem róluk. Ez a kitűnő tanárunk szabad lélek volt, de a megélhetés rabja. Tanári fizetéséből nem tudta népes családját eltartani, ezért újságírói állást is vállalt. A középosztály legtekintélyesebb lapjának, a *Budapesti Hírlap*nak volt munkatársa; irodalmi, főleg színházi kritikákat írt, és úgy tudom, olykor névtelenül vezércikket is. Adyt pedig épp ez a lap támadta a leghevesebben, élén a főszerkesztővel, Rákosi Jenővel, aki maga írta ellene a legélesebb és nagyrészt a legparlagibb cikkeket. Sebestyén lehetőleg nem vett részt a művelatlenségnek ebben a hadjáratában; úgy tudom, csak egyszer bonyolódott – nyilván főszerkesztői parancsra – kínos vitába Hatvany Lajossal, amit nyomban utána meg is bánt. De persze nyíltan nem is szállhatott szembe Rákosi felfogásával, még mielőttünk, az iskolában sem. Sőt ez önmagában is kockázatos lett volna, még ha újságírói állása nem is kötötte volna. Mert ebben a kérdésben nemcsak a közvélemény jelentős része állott Rákosiék mögött, hanem a hangadó politikusok, a hivatal urai, elsősorban a kultuszkormány is. Adyban mindnyájan a hazafiság, az erkölcs és az ízlés végveszedelmét látták. Tanári katedráról még a nevét sem volt ajánlatos kiejteni, hacsak nem lebecsülő vagy ellenséges hangon. Így hát Sebestyénnek, ha valamennyire is méltatni akarta volna, mind a két kenyéradó gazdájával szembe kellett volna szállania. Viszont mind a két irányban érdemet szerezhetett volna, ha lecsepüli a költőt – meggyőződése ellenére.

Négy gyereke volt, nem lehetett hős. De hazudni sem akart hatvanhat gyerekek; egynek sem. Azt tette hát, amit a viszonylagos erkölcs követelt, de aminél többet a föltétlen erkölcs sem követelhet egyetlen szellemellenes korban sem a szellem emberétől: hallgatott arról, amiről veszélyes lett volna szólni.

Amikor az ötödikbe jártunk, 1908–1909-ben, az Ady-vita körülbelül a tetőpontjára ért. Én még mindig nem olvastam egyetlen versét sem, de a harc egy-egy hulláma

akkor már hozzánk is elért újságcikkek, hallomások, másodkézi értesülések útján. Sebestyén ebben az évben csak latinra tanított minket, magyartanárunk Dénes Lajos doktor volt. Még fiatal, rokonszenves ember, finom elme, művelt esztétikus; ő is igyekezett többet adni nekünk, mint az átlagtanárok szoktak, és mint amennyit a tanterv kívánt. Szerettük őt, megbíztunk az ítéletében. Örült, ha kérdeztünk tőle valamit, ami nincs benn a könyvben, s rendszerint pontos és érdekes választ adott, bár észrevettük, hogy a kényesebb kérdésektől óvakodik.

Az egyik tanári órán felálltam, és megkérdeztem tőle, csakugyan igazi költő-e az az Ady Endre, akiről mostanában annyit beszélnek, vagy csak valami fűzfapoéta?

Kissé kelleetlenül nézett rám; ennek a kérdésnek láthatólag nem örült. Pár pillanatra gondolkodott.

– Költőnek költő – mondta aztán. – De azt ajánlom, maguk elégedjenek meg csak Arannyal, Petőfivel, Vörösmartyval.

Többet nem mondott. Vártam még, de intett, hogy üljek le. Nem lettem sokkal okosabb, de nem is kérdezhettem volna többet, hiszen semmit sem tudtam Adyról.

A válasz kissé szűk volt és óvatos, de voltaképpen pontos. Költő – ezzel nem mondott sokat, de legalább igazat mondott. Ahogyan mondta és amit hozzáfűzött, abban persze volt valami enyhe gúny is vagy legalábbis tartózkodás: költőnek éppen költő, mint sokan mások is, nem lehet tagadni, de túlbecsülni sem kell. Végeredményben tehát sem jót, sem rosszat nem mondott; megmaradt az „arany középúton”, amiből csakugyan sohasem lehet baj, csak éppen okosabb és jobb sem lesz tőle a világ. De vajon nem volt-e igaza abban, hogy mi elégedjünk meg a jól ismert, régi nagyokkal? Hiszen gyerekek voltunk, nem értünk még meg Adyra – mint az ugyancsak infantilis magyar középosztály sem.

Az óra után Györki Pista odajött hozzám.

– Nincs igaza Dénesnek. A bátyám azt mondja, Ady nagy költő, szebb verseket ír, mint Arany János.

A bátyja Györki Imre volt, a későbbi szociáldemokrata politikus. Ő már akkor elvált a gyermeki középosztálytól. De ez a családi érv persze nem győzött meg engem.

– Nono – nevettem –, az mégsem lehet.

– De igen. Hallgasd csak meg ezt: „*Szállani, szállani, szállani egyre, / Új, új vizekre, nagy szüzi vizekre.*” Nem gyönyörű?

Többet nem tudott a versből. Ez is több volt, mint amennyit én tudtam. Most hallottam életemben először két valóságos Ady-sort. Mert hamisat már hallottam néhányat. Bandi bátyám sem ismert tőle semmit (csak jóval később szerette meg), de szívesen nevetett együtt barátaival, akik egy vicclapköltő ostoba paródiáit érezgették Ady verseiként. Ezeknek akkor nagy sikerük volt a művelt középosztály körében; sokkal többen olvasták, mint az igaziakat. S a lelkes nem olvasók ezekből a bökversekből formálták meg ítéletüket: hát lehet komolyan venni ezt az „adibandit”, aki ilyeneket ír?

Meglepődtem. Ez a két sor nyomban megragadt bennem.

– Különös, de szép.

Talán csak azért szép, mert különös? Arany csakugyan nem írt ilyent, Petőfi sem. De úgy látszik, az is lehet szép, ami más, mint amilyent megszoktunk.

Valami kétely mégis maradt bennem. Miért mondja háromszor egymás után, hogy „*szállani*” és kétszer, hogy „*új*”? És mik azok az „*új vizek*” s még hozzá „*szüzi vizek*”? Hallom, azt is mondják, hogy Ady versei érthetetlenek, sőt ez az egyik legfőbb vád ellene. Hát ez a két sor csakugyan nem olyan világos és egyértelmű, mint például az, hogy „*Befordúltam a konyhára, Rágyujtottam a pipára*”. Viszont, úgy érzem, szebb.

És gyerekeszemmél annyit mégis megsejtettem, hogy amit én nem értek, az nem valami oktan furcsaság, hanem rejtély, amelynek a költő tudja a titkát, s egyszer majd én is megértem.

A tavasz már végére járt, közeledtek a vizsgák. Elég nehéz volt ez az év, s pénzt is kellett keresnem, négy tanítványomat készítettem elő. Nem gondoltam hát tovább Adyval.

A szünidőt ebben az évben, 1909-ben is Abbáziában töltöttem Mariska nénémék jóvoltából, akik akkor még állandóan ott éltek, és nyolc év óta minden nyáron vendégül láttak engem. Ez az egykori horvát–olasz halászfalu a monarchiának jóformán egyetlen tengeri fürdője volt. Néhány szomszédos meg közeli település csak később jött divatba, a dalmát tengerpartra pedig akkor még senki sem járt nyaralni. Az már a Balkán volt, ez azonban még Közép-Európa. Rajongói, némi túlzással, „az Adria Nizzájá”-nak” nevezték. A Quarnero-öbölnek majdnem a csücskében fekszik, az elszelődülő tenger itt már komoly vihar idején sem ver félelmes hullámokat. Mögötte a „Nagy hegy”, a Monte Maggiore, felfogja az északi és nyugati szelet, viszont fenyő- és babérdőli – nem tudom, megvannak-e még – akkor mindenesetre jelentékenyen enyhítettek a „scirocco” hevét. Igazi kispolgári éghajlat volt ez; egyebek közt nyilván ezért is lett kedvenc nyaralóhelye a jobb módú pestieknek. Meg azért is, mert még az „összmonarchiához” tartozott, nem kellett idegen pénzt váltani, útlevelekre sem volt szükség – bár arra akkor még máshova sem, Európa-szerte; ha jól tudom, egyedül Törökország kivételével. Más nyelven sem kellett tudni, mint németül, ezen pedig minden valamirevaló pesti ember elég jól beszélt; nagy része jobban is, mint magyarul. És főleg nem volt messze: Fiuméig körülbelül tizenkét óra vasúton, onnét háromnegyed óra hajón – ebből majdnem öt perc azon a „magyar tengeren”, amely a háromból akkor még megmaradt.

Ezen a nyáron is sok pesti üdült itt. Vilmos bácsi divatboltjában mindenféle magyar újságot is árultak, s bár csak másnap, sőt gyakran kétnapi késéssel érkeztek, mindig elkelt valamennyi. A bécsi és gráci lapok már aznap ott voltak, de ezeket a magyarok nem vásárolták; ráérünk holnapután is megtudni, mi van a nagyvilágban. Nem volt még rádió, az emberek nem szoktak még hozzá ahhoz, hogy percenként értesüljenek az eseményekről. Tagadhatatlanul nyugodt kor volt ez.

És ezen a nyáron csakugyan nem is történt semmi olyan, ami a pesti polgárt izgalmába hozta volna. Perzsiában győz a forradalom, a sahot elűzik, kiskorú fia lép a trónra. Spanyolországban anarchista forradalom tör ki, a kormány véres harcokban leveri, Ferrert kivégzik. Csupa távoli dolog, mi közünk hozzá. Ferenc Ferdinánd trónörökös Sinaiába látogat, román diákok letépi a magyar zászlót; szemtelenség, de hát ez is messze van, és tulajdonképpen semmi jelentősége sincs, azonkívül nem is igaz, legalábbis a bécsi külügyminisztérium cáfolja – igen helyesen, hogy megnyugtassa a kedélyeket. Egyetlenegy igazi szenzáció esik csak, mégpedig csakugyan a közelben, itt a szomszédban: két bandita Fiumében kirabol egy bankot, az igazgatót agyonlövik; az izgalmas nyomozás lázba hozza az embereket, akkor kivételesen az osztrák lapokat is elkapkodják a pestiek. Mi történt még? A többi megint nem érdekes. A cár meglátogatja Fallières elnököt, aztán az angol királyt; úgysem tudjuk meg, miről beszélgettek, de hát nem is fontos. Alighanem csak szorosabbra akarják fűzni a hármas antantot a közép-európai hármas szövetség ellenében; hát csak fűzzék, ez sem jelent semmit. A távolban itt-ott csakugyan mintha recsegne-ropogna valami, de a Habsburg Birodalom szilárdan áll, erős és egészséges; ki gondolna itt valami háborúra vagy ép-

pen forradalomra? Abbáziában süt a nap, és hús a tenger, s az egész monarchia felett is derült az ég.

S a magyar politikára is nyári unalom terül rá. A képviselők nemsokára szabadságra mennek, az országházban már csak lanyha viták folynak a koalíciós kormány hívei és a Tisza-párti ellenzék között. Ezzel sincs mit törődni; ráérünk holnapután megtudni az újságból, mi a véleményünk minderről.

A legokosabb, ha az ember nyaralás közben nem is vesz a kezébe újságot. Én mindennap kezembe vettem valamennyit, még a külföldieket is, de nem azért, hogy olvassam őket, hanem a bélyegeket szedtem le a címszalagokról. Sőt gyűjtőszemélyemben néhányszor még a padláson is kutattam régebbi lapok után.

Egyszer véletlenül mégis belepillantottam valamelyikbe. Véletlenül? Ma is azt hiszem, inkább sorsszerűen. Egy cikken akadt meg a szemem: Ady Endréről szólt. Már nem tudom, ki írta, s azt sem, melyik újságban jelent meg; bölcs berendezése a léleknek, hogy elfelejtjük, amit kár lenne megjegyezni. Akárki írta, a neve még azt a rövid éltű halhatatlanságot sem érdemli meg, amit az én följegyzéseim biztosítanak neki. Az is lehet, hogy valami régebbi újság volt, s a lompadláson kotortam elő a szemétből. Mindenesetre odavaló volt.

Eolvastam – és elképedtem. Attól is, amit mondott, de még inkább attól, ahogy mondta. Durva, ízléstelen, dühödtt írás volt, nyál fröcskölt belőle. Itt is „adibandi”, kizárólag így. Lerántotta a költőt a sárba, megtaposta, belérúgott. Egyetlen szavára sem emlékszem már, csak maga ez a parlagi hang maradt meg bennem. Az érveire már akkor sem figyeltem; hála Sebestyénnek, volt már valami stílusérzésem, és tudtam, hogy aki ily tehetségtelenül ír, annak, akármit mond is, nem lehet igaza. Egy jó írásmű veszélyes is lehet: hazudni lehet szellemesen, ügyesen, megnyerően is. De aki szellemtelen, üres, aki úgy akar meggyőzni, hogy ordít és köpköd, gondolat helyett csak rút hangjának erélyével, az egész bizonyosan hazudik.

Ezt világosan éreztem akkor. Ez a pocskék írásmű épp az ellenkező hatást váltotta ki bennem, mint amelyre szerzője – egyébként a nem olvasók körében bizonyára sikerrel – számíthatott. Ennek a hülyének egész biztosan nincs igaza; meg kell tudnom hát, mi az igazság.

Még aznap írtam Pestre a bátyámnak, küldje el nekem a *Nyugat* legújabb számát; sürgős, nagyon fontos. Bandi tisztelte szeszélyeimet, postafordultával megjött a lap; csak annyit írt hozzá, hogy egy koronába került, de azt hiszi, nem éri meg.

Nagy, kék fedelű füzet, homlokán karcsú betűkkel: NYUGAT. Ügyes cím, mindössze hat betű, könnyen vált jelképpé, mint a *Holnap* is. De mit jelképez? Nemigen értettem mindjárt, s ez kissé bizalmatlanná tett. Ma is úgy érzem, nem volt egészen szerencsés ez a cím. Volt benne valami kétértékűség. Egyrészt vonzónak éreztem: nyilván azt jelenti, hogy mi magyarok ne zárkózzunk be földrajzi és szellemi határaink közé, hanem tekintsünk ki a nagyvilágba, értsünk meg idegen eszméket, és szívjunk be másfajta szépségeket is, mint a mieink. De másfelől azt éreztem, hogy van ebben a címben valami nyegleség is. Akik kitalálták, mintha nem utolsósorban azt is akarták volna hangsúlyozni vele, hogy ami magyar, az csak másod- vagy tizedrendű lehet, s csak az érték, ami kívülről jön, vagy kinti hatásokat tükröz. A *Nyugat*-jelképnek és ezzel összhangban néhány írója munkásságának csakugyan volt ilyen lebecsülő célzata is. És talán legfőképp ezért keltett már maga ez az irodalmi zászló is annyi előleges ellenérzést nemcsak a maradiak, hanem olyan művelt és jó szándékú magyarok között is, akik szerették Európát, de magyarságukat is. Ez mindenesetre kár volt; majd szólok még róla.

Alul egy szép plakett rajza: kucsmás magyar gyertyavilágnál ír, és a távolba néz. Szencsés ellensúlya a kétértékű címnek. A borítólapon nem árulta el, hogy Mikest ábrázolja és Beck Ö. Fülöp műve.

Második évfolyam, tizenötödik szám, 1909. augusztus 1.

Felül, mindjárt a cím után, a szerkesztők neve. Főszerkesztő: Ignotus. Ki ez az „ismeretlen”? Valami nagyúr lehet, vagy talán nagyon csúnya a neve, azért titkolja. Szerkesztők: Fenyő Miksa és Osvát Ernő. Számomra éppolyan ismeretlenek. Az írók is a címlapon, mind. De itt van, amit keresek – Ady Endre: Versek. Hát mindjárt meglátjuk, mi az igazság.

És megláttam.

Elindult egy leány – ez volt az első Ady-vers, amelyet életemben olvastam.

*„Ma elindult elébem valaki
S ma indulok vont derékkal elébe:
Üdvözlégy, te hajnalos, szűz leány,
Nyűtt alkonyom selymes vászoncselédje.*

*Zeng a világ, szeretni készülök
S gügyög egy lány, aki sohase látott,
Óh, szédülő, óh, udvaras szemű
Ismeretlen, áldott a te lányságod.”*

Mohón nyeltem a sorokat, ittam a vers zenéjét, mélyen beszívtam buja illatát. Amikor idáig értem, elakadt a lélegzetem. Most, majdnem ötven év után is visszaérzem azt a borzongást és utána a forróságot, amely akkor átfutott a gerincemen. Mintha valami csoda zuhant volna belém egy ismeretlen világból. Ez a vers csakugyan más, egészen más, mint amilyeneket eddig ismertem. Idegen, rejtelmes, nehéz, de erős és gyönyörű. A képei fénylenek és lángolnak; egy vulkán ontja itt tüzét. Most már értem, mit jelent az, hogy ez a költő „*új vizeken*” jár.

Kipirulva olvastam tovább:

*„Ifjú testét, ím, hozza ringatón,
Csípőre, szent áldozat-hozókra,
Irigy örömmel ragyog a szemem:
Itt egy lány s én tanítom a csókra.”*

Annyira bennem zengett a ritmus, annyira a szavak zenéje-hulláma volt a legelső, ami megkapott, hogy ezen a soron megakadtam egy percre. „*Leány*” vagy „*leány*”? A versben váltakozik a két szóalak; úgy éreztem, itt „*leány*” kellene. Talán sajtóhiba? A *Szeretném, ha szeretnének* kötetben is ugyanígy jelenik meg; csak később, a költő halála után javította ki az egykötetes kiadásban Ady összes versének gondos szerkesztője, Földessy Gyula „*leány*”-ra.

Ez volt akkor az egyetlen „kritikai észrevételem”. És természetesen ez is fölösleges volt.

Azóta tudom, hogy Adynak nem ez a legnagyobb verse, bár ma is egyik remekének tartom. Ha húsz vagy harminc évvel később olvastam volna először kritikussá edződött szemmel, bizonyára észrevettem volna sok tökéletes sora között azt a néhányat is, amely egyenetlen, elszáratott vagy éppen modoros. De ma is azt hiszem, hogy akkor volt

igazam, amikor ezeket nem vettem észre. Mít számít egy-két foltja a Napnak, ha az egész ragyog? Én az egészet néztem, és belekápáztott a szemem; az egészet éreztem, és fölhevültem tőle.

És persze az egészet, épp a vers velejét, nem értettem meg. Tizenhatodik évemben voltam, tetteleg még szűz (ha ugyan szabad ezt a szót hímnemben is mondani), de – vagyis épp azért – a női szüzességet semmire sem becsültem. Fruskákkal nemigen pajtáskodtam, egy-egy nagylánynak csak a csókjáról ábrándoztam néha; a vérem érett asszonyok láttára pezsdült, és képzeletemben velük éldeltem a pubertás magányos gyönyörűségeit. Ez a vers pedig egy szűz lányról szól, aki elindul a költőhöz, hogy nekiadja a szüzességét. Mi lehet ebben valami különösen jó, miért ujjong ezen annyira a költő? És vajon feleségül veszi-e majd? Vagy legalább igazán, szívből-lélekkel is szereti ezt a szüzet? Nem valószínű, mert akkor nem fejezné be a verset ilyen gögös-kegyetlenül:

*„Hogy holnap, mint hálálkodó kutya
Csókolja a kezemet egy új asszony.”*

De mindez, épp azért, mert nem értettem, annál inkább izgatott. Bizonyos, hogy ez a költő nem hazudik, nem kendőz semmit. Nyilván ez hát az igazság, vagyis csakugyan ez a férfiszerelem: vad, önző vagy egy pillanatnyi gyönyörre.

Tanáraink mindig ügyeltek arra, hogy szerelmen, ha már egyáltalán ki kellett ejteni ezt a szót, ne értsünk egyebet, mint az ártatlan léleknek valami szép és finom rezdülését, szelíd vonzalmat vagy érzelmes ábrándozást, mindenesetre csak valami hangulatot. És a költők is, akiket ismertünk, csak aggálytalan metaforákban beszéltek róla. Petőfinél – pedig ő elég veszélyes költő volt – a szerelemnek van „rózsafája”, van „fülmiléje”, még „pohara” is, ezenkívül vannak „fejér felhői”, és legfőképp „holdvilága” van, csak éppen lényege nincs. Azaz bizonyára van, de arról nem illik dalolni; még ő sem mert. Talán mert az már nem dal lenne, hanem vihar?

Most hirtelen úgy éreztem, hogy még titkos, nyomorúságos kamaszörömeinknek is több közük van a lényeghez, mint például a holdvilágnak. Ady az egyetlen költő, gondoltam, aki a szerelemtől a valóságot mondja. Azóta tudom, hogy nem az egyetlen, de alighanem ebben is a legnagyobb. Ez a vers annyira megmarkolt, hogy mindjárt átdobott a másik végletbe: a szerelemnek, gondoltam, nemcsak hogy ez a lényege, de egészében sem egyéb, semmi több. Nem tudtam még akkor, hogy ez is szimplizmus, és Ady sem vallja. De ebben a versében valóban csak a tiszta erotikum lobog, s másodszor-harmadszor olvasva már legfőképp ez rázott meg benne. Hiszen ez lázadás a megszokott irodalmi illem, a tisztés ábrándok költészete ellen! Bizony az. De lázadni szép, és ez a lázadás jogos. Mert ez a szemlesütő és metaforákba öltöző illedelmesség és az az egész esztétika, amely mindenekelőtt ezt követeli a költőtől, hazug. Ady pedig igaz ember. Azonkívül, hogy nagy költő, ezt éreztem meg benne legelőször.

Ha szabad megint így mondanom: ezzel a szűzlány-verssel vesztettem el szellemi szüzességemet. Régi misztériumok újoncai érezhettek ilyent a beavatás pillanatában, amikor lehullt előtük a végső titok fátyla. Túl a szavakon, fogalmak nélkül, egyszerre két titokba pillantottam bele én is: a költészet és Erósz misztériumába. Már lázasan, megrészegetülve olvastam el újra meg újra a verset, vég nélkül ringatva magam az „új vizeken”.

De aztán mámoromba valami rémület is vegyült. Valóság-e az a lány vagy csak jelkép? Mert ha valóság is, akkor bűn ez, megrontani egy szüzet. Hiszen már bizonyos, hogy nem veszi feleségül, sőt mindjárt utána eldobja; csak ennyit akart tőle. Nem tud-

tam, mit ér a férfinak a női szüzesség, de úgy tudtam – mert a család, az iskola, az egész környezet erre tanított –, hogy a nőnek ez a legnagyobb kincse. S hogy minden lánynak az a rendeltetése, hogy férjhez menjen, s ezt a kincset vigye áldozatként a házasság szentélyébe. Aki már előbb eldobja, az erkölcstelen. S a férfi, aki házasságon kívül elveszi tőle, még ha a lány önként adja is neki, bűnös. Nincs-e hát igazuk azoknak, akik azt mondják Adyról, hogy erkölcstelen költő, perverz, dekadens és nem tudom még mi?

És ez a költő még csak meg sem köszöni a kincset. Ellenkezőleg, ő vár a lánytól hálat, pedig hát mit adott érte?

Nem, ez a lány nem lehet valóság; bizonyára csak jelképes tárgya a kegyetlen, vad, erkölcstelen férfitvágnak. S az egész élmény talán csak álom. „*Gügyög egy lány, aki sohase látott*” – nyilván nincs is a világon, vagy csak most születik, azért „*gügyög*”; a költő csak elképzeli, hogy elindul feléje egy elvont térben és időben, s majd vagy tizenöt-húsz év múlva elér hozzája. Addig sok minden történhetik; az is lehet, hogy akkor majd feleségül veszi. Gyerekszemmel így mentegettem magam előtt Adyt. Arra persze nem gondoltam, hogy ha a házasság szentség, akkor férjes asszonyokkal szeretkezni, amire én vágytam, nem kevésbé erkölcstelen. De hát a bűnököt csak másokban szoktuk észrevenni, magunkban lehetőleg nem.

Azután az jutott eszembe, hogy a szűz jelkép is lehet, álom is, de ezenkívül alighanem valóság is. Homályosan azt éreztem – persze akkor még nem tudtam volna szakba foglalni –, hogy bűvös költő ez, mindenféle mágiához ért. S hogy a költészet a legmagasabb fokon csakugyan valamiféle alkímia: a lélek lombikjában valóság, képzelet, szimbólum s még nem tudom, hányféle elem olvad egybe és forr igazi arannyá.

Igen, hát valóság is lehet; a költő nem bánja, ha egészen annak érezzük, sőt, úgy érzem, épp ezt akarja. Akkor hát csakugyan veszélyes költő ez; nemcsak az irodalmi illendőség ellen lázad, hanem a szent közerkölcs ellen is. Sőt ez már nem is lázadás, hanem forradalom. Törvényt rombol, és új törvényt hirdet. Jogos-e ez is? Az eszem még habozott, de a szívem ezt felelte: igen. Éreztem, hogy ez a költő hű fia az életnek, s az ő nevében támad egy életnyomorító álerkölc ellen. Az élet azt követeli, hogy a lány asszonnyá és anyává legyen. A polgári erkölcs azt, hogy szűzen menjen férjhez. És ha nem tud férjhez menni? Akkor maradjon szűz, és úgy haljon meg. Hát persze, így van rendjén; eszembe sem jutott addig, hogy kételkedjem benne. Most hirtelen ráébredtem, hogy ez az erkölcs gonosz és hazug, s Adynak igaza van, ha semmibe veszi, sőt dacra száll ellene. Hány lánynak marad meddő a teste, sivár a lelke és vigasztalan az egész élete, mert félénken tiszteletben tartja ezt a tilalmat! Családom és az ismerős kör rengeteg aggszüzére gondoltam, s a nyomorúságos kis zátonyokra, amelyeken megfenneklett az életük. Amennyire elejtett szavakra vissza tudtam emlékezni, mindegyiknek akadt volna valakije, de vagy nem volt hozomány, vagy a fiú volt szegény vagy túl fiatal, legtöbbször mind a kettő; nincs állása még, sőt talán iparoslegény, vagy éppen gyári munkás – vagy ellenkezőleg, nagyon is előkelő, aki húsz-harmincezer koronánál olcsóbban nem köt házasságot.

Nem könnyű ma már megérteni ezt; két világháború után a közfelfogás ebben is elég alaposan megváltozott. Akkor azonban még ez a kegyetlen nemi erkölcs valóságos átokként nehezedett főleg a szegényebb középosztály lányaira. A parasztok és a városi proletárok könnyebben vették, bár a bábaasszonyok tiltott műtéteibe sok lány halt bele, és kétségbeesett leányanyák sokszor pusztították el újszülöttjüket (ennek is Ady adott szívbe markoló hangot *Kató a misén* című versében). A nagypolgárságot és

az arisztokráciát pedig alig érintette, mert az ő körükben a házasság elsősorban pénzkérdés volt, s a gazdag apa megfelelő áron még a legcsúnyább lánynak is vásárolható férjet. Az uralkodó kis-középpolgári erkölcs azonban a szabad szerelmet csak házasságban élőknek engedte meg – hallgatólag ugyan, de annál általánosabban, minden fenntartás nélkül. Családapák és férjes asszonyok mellékutas kalandjain társaságban, színházban pislogva-pusmogva derültek a polgárok; férfiak, ifjak és öregek számára egyaránt a prostitúció szabályos intézmény volt, de ha egy lány „elbukott”, nyomban felhördült ellene a közvélemény, és kiközösítették a „jó társaságból”.

A legszerényebb műveltségű polgárság kedvenc lapjában, a *Pesti Hírlap*ban egy akkor igen népszerű és elég jó szándékú tollforgató, Szomaházy István *Mindennapi problémák* című állandó rovatában egyszer nyilvánosan is fölvetette a kérdést: szabad-e a lánynak házasság előtt és nélkül szerelmi életet élnie? Általában, elvileg persze semmi esetre, de egészen kivételes, különleges esetekben, ha a férjhez menés valamilyen súlyos okból végképp reménytelenné vált, nem lehetne-e ezt a ballépést mégis megérteni, sőt talán megbocsátani is? Ő maga hajlott erre a felfogásra, de kérte az olvasókat, szóljanak hozzá. A rövid cikk óriási visszhangot keltett. Sokan válaszoltak, heteken át folyt a cikksorozat, és valóságos közvélemény-kutatássá nőtt. (Ha jól emlékszem, ez a balkáni háborúk idején volt; ilyen távoli események mindenesetre kevésbé érdekelték a magyar közönséget, mint a lányok szüzessége.) Volt olyan vélemény, egy-kettő, hogy igenis szabad; néhányan azt mondták, hogy nem, de egészen rendkívüli helyzetben esetleg, talán mégis. A túlnyomó többség azonban határozott, egyértelmű és könyörtelen nemmel válaszolt. Egy-egy mérsékeltebb felfogással tíz hajthatatlan kelt vitára. A bűn elrettentő és a tisztaság fölemelő példáit idézték; aggszűzek elévülhetetlen érdemükre hivatkoztak. És egyre többen vetették szemére az írónak, hogy egyáltalán megpendítette ezt a kérdést, amely nem is kérdés. „Szoma” féltette népszerűségét, bezárta a vitát, és közmegnyugvásra kimondta a fellebbezhetetlen verdiktet: nem szabad, soha, semmi körülmények közt. A lány, ha nem tud férjhez menni, sírja bele bánatát éjszaka a párnájába, de maradjon „tisztességes”.

Ezekben az években jelent meg az úri középosztály legkedveltebb írójának, Herczeg Ferencnek *A Gyurkovics-leányok* című regénye. Nemsokára színdarabot is írt belőle. Arról szól, hogy egy ügyes mama hogyan fog férjet hozomány nélkül mind a négy lányának. Állítólag igen mulatságos mű; én máig sem olvastam, és színpadon sem láttam, de tudom, hogy akkor kapkodták a regényt, és hónapokig játszották egyfolytában a darabot. A kornak talán a legnagyobb irodalmi sikere volt ez; a valóságot ügyesen elkendőző optimizmusán még évtizedek múlva is derült és épült a művelt közönség. És nem tagadható, hogy valóban társadalmi probléma volt ez. Az egyetlen, amely akkor igazán komolyan, szívből érdekelte ezt a réteget. És lám, ez is milyen könnyen és vidáman oldható meg. Én nem voltam kíváncsi sem a problémára, sem a „comme il faut” megoldásra, de természetesen én is benne éltem a lényegeket elhallgatásának s az ostoba és kegyetlen álerkölcsek ebben a hazugan derűs légkörében. És ebbe hasított bele most ez a villám, Ady szüzlány-verse, felgyújtva szívemet és megvilágítva a valóságot.

Ma is úgy érzem, nem volt véletlen, hanem a sors rendelte, hogy épp ez a verse, a leplezetlen Erósznak ez a vad himnusza kerüljön legelőször a kezembe. Az Ady-világnak ezzel csak az egyik tájába pillantottam bele, de épp abba, amely a közepe ennek a kozmosznak. Innét indul ki minden út távolabbi mélységek és magasságok felé. Ma is vallom, hogy Ady mindenekfölött a szerelem költője. Talán a legnagyobb, aki valaha élt, de ő maga minden bizonnyal ebben a legnagyobb.

Abban, ami a legnagyobb a földön. Mert akármily magasra szállhat is a szellem a csillagokon és a halálon túl, itt a földön az az első dolgunk, hogy szeressük az életet. Életünk legmélye pedig a szerelem. Ady azért volt teljes és igaz ember, mert mélységesen szerette az életet, s a legmélyebben élte a szerelmet. Több volt, mint költő; becsületes, áhítatos és tökéletes művésze volt az élet e legkönnyebbnek látszó, de legnehezebb műfajának is, amelyben a legtöbb ember csak kontár vagy gyáva csaló.

Persze tudom, a szerelem nem minden. Például legelőször is meg kell élni. Aztán a szerelmen kívül szeretjük a hatalmat is – általában jobban is, épp ez a baj –, meg a pénzt, az összkomfortot és néhányan talán a szabadságot is. És másfelől az ész is gyönyörű kalandokra van hivatva, hogy fölfedjen minden rejtélyt, köztük – és talán a leg-sürgősebben – az emberi együttélés problémáit is. De úgy vélem, a végső titkokat Erősz rejtegeti, s a közös élet kérdéseit is könnyebben tudnók rendezni, ha földi értékeink közül a szerelmet becsülnők a legtöbbre. S vele együtt mindazt, ami belőle fakad: a szépséget, a művészetet s főképp a jóságot, ami nem egyéb, mint szublimált és általánosított szerelem.

Ebben a dionüszoszi versben Ady lelkének a legmélye villan fel előttem. És vele együtt, úgy éreztem, a világléleké is. A gyermekkor végén ez volt ifjúságom első nagy csodája.

Fölesküdtem Adyra, és tartom halálig.

„Ifjú szívekben élek”. Ez nekem is szólt, s szól még ma is. A szív, ha Ady él benne, öregen is ifjú maradhat.

LEVELEK AZ „ISKOLÁ”-RÓL

Közzéteszi Kelecsényi László

AZ ISKOLA A HATÁRON egykorú fogadtatása több mint értetlen, olykor barátságatlan, néha ellenséges volt. Az első hirdetés-szerű ismertetések (*Film, Színház, Muzsika*, 1959. december 11., *Magyar Nemzet*, 1959. december 22.) diákgregényként, jobbik esetben a horthysta katonai nevelés kritikájaként ajánlották olvasóiknak a könyvet. A napilapok óvatoskodtak, kívártak. A *Magyar Nemzet* nyúl farknyi cikke csak egy katonaiskolai történetet lát a műben (1960. január 26., r. p. névbetűkkel, melyek alkalmasint Ruffy Pétert rejtik). Ekkor üzenté Ottlik a feleségének Szigligetről: „írtak valamit rólam, de nem olvasom el, te se olvasd!” A *Népszabadság* napilaphoz

képest sokára reagál. Bokor László bírálata (1960. június 14.) a fasizmus lélektanának rögzítőjeként méltatja a szerzőt, ám szemére veti, hogy e világnézet eredőit kívül hagyja az ábrázolásból. Vészterhes kifogás ez. Az egyetlen korabeli irodalmi hetilap nyomdászai már szedik azt a cikket, amely megsemmisítő ítéletet mond a könyvről. Az 1956 után félreállított egykori Lukács-tanítvány, Hermann István egy eszmecsősz szigorával igyekszik ideológiai jópontokat szerezni az Ottlik-regény ledorongolásával.

Az *Élet és Irodalom* már a nagy vitát kiváltó Hermann-cikk előtt foglalkozott a művel. Kéry László irodalomtörténész